

Veteranizace, pollarding a kroužkování stromů vs. jejich ochrana

K vybraným otázkám praktické péče o chráněná území II

Pavel Pešout, Jan Šíma, Linda Stuchlíková

Přihlížíme proměnám krajiny probíhajícím nebývalou rychlostí. Nemáme nyní na mysli mnohokrát skloňované dopady změny klimatu, ale zejména důsledky změn v užívání krajiny člověkem. Ještě před sto lety, kdy se živila zemědělstvím a lesnictvím třetina obyvatel České republiky a průměrná velikost zemědělského podniku nedosahovala ani 5 hektarů (Kučera 1994), bylo vy-

užívání krajiny v řadě ohledů intenzivnější, ale zároveň mnohem mozaikovitější. V současnosti se na obhospodařování krajiny podílí desetkrát méně lidí, industrializované zemědělské hospodaření probíhá na rozsáhlých zcelených plochách a bylo upuštěno od obhospodařování ekonomicky marginálních ploch a od tradičních forem hospodaření náročnějších na lidskou práci.

Kroužkování dřevin se dodnes zachovalo a využívá v řadě evropských států. Na území České republiky dnes tuto tradiční technologii začínají znovu používat nejen ochránci přírody při speciálních zásazích ve prospěch saproxylických druhů organismů, ale v určitých situacích i lesníci. Foto K. Kříž

Výsledkem je pokračující homogenizace krajiny, proměna a zánik řady biotopů a společenstev a alarmující plošný úbytek až vyhynutí řady druhů. Pokud máme tomuto trendu čelit, musí ochrana přírody usilovat o obnovu historických forem hospodaření nebo jejich účinků dosahovat realizací vhodných náhradních opatření. Součástí „ochrannářského managementu“ je tak již standardně snaha o obnovu pastvy na vhodných lokalitách, provádění mozaikové a různě časově a plošně diferencované seče travních porostů usilující o náhradu pestrosti, kterou přirozeně generovalo maloplošné hospodaření apod. Součástí využívání krajiny však byla i pestrá paleta dalších činností, včetně mnoha různých forem využívání dřevin a jejich částí. Mezi opatření na podporu biodiverzity je potřebné zahrnovat i obnovu těchto historických způsobů hospodaření nebo náhradní postupy iniciace a vytváření biotopů pro druhy organismů (zejména pro saproxylický hmyz), které jsou na takové prostředí specificky vázané. V tomto příspěvku se budeme věnovat speciálně úpravě dřevin rostoucích mimo les.

Dřevní hmota byla před nástupem fosilních paliv mnohem vyhledávanějším zdrojem energie. Byla získávána i na vzdálených a obtížně dostupných místech, a to co možná nejjednodušším způsobem. Zároveň byl les využíván jako zdroj nejrůznějších materiálů a lesní i nelesní porosty dřevin jako zdroj doplňkové biomasy. Zejména obecní pastviny, někde i zádušní pozemky a světlé lesy, byly užívány intenzivně pro pastvu a hojně zde docházelo k pařezení, ořezávání větví apod. Využívala se i letnina a opad stromů. V případě stromů rostoucích podél cest, v plotech a na hranicích pozemků bylo běžně prováděno vrškové hospodaření. Zároveň byly dřeviny vystaveny působení dobytka a v neposlední řadě též ohně. Tyto činnosti, spolu s věkově a druhově více rozrůzněnými lesy a vyšším zastoupením věkovitých solitérních stromů (vč. starých ovocných stromů) v krajině byly zárukou kontinuálně přetrvávajících vhodných podmínek pro výskyt saproxylického hmyzu a dalších organismů vázaných na osluněné kmeny, dutiny, praskliny a další mikrohabitaty typické pro senescentní stadia dřevin. Dnes jsou bývalé obecní pastviny, vysokokmenné sady a pařeziny zarostlé hustými porosty dřevin, často převedeny na lesní půdní fond a obhospodařovány pasečně, případně tvoří lesy ochranné ponechané bez úmyslných těžeb. Od vrškového hospodaření a dalších způsobů získávání dřevní hmoty se upustilo (Szabó 2010).

V pařezinách byly ponechávány vysoké pařezy, přechod mezi pařezením a vrškovým hospodařením je nejednou plynulý. Obnova dříve osekávaného dubu. Foto K. Kříž

Ořez hlavatých vrb by měl nejlépe probíhat v pravidelných, zhruba 5letých intervalech tak, aby se hlavy pod vahou větví nezačaly rozlamovat. Na snímku vrby v NPR Křivé jezero. Foto V. Riedl

Náhradní opatření pro vytvoření biotopů

Mnoho druhů, živočišných i rostlinných, je na biotopy spojené s tradičními formami hospodaření svou existencí vázáno (Šebek et al. 2013). Zřejmě to souvisí s faktem, že přinejmenším některé z těchto forem jsou obdobou přírodních procesů, které stromy ovlivňovaly i bez člověka. Ořez stro-

mů může být obdobou působení velkých savců, kroužkování a výmladkové hospodaření vytvářejí zase podobné biotopy jako oheň. O to větším problémem je fakt, že takto ovlivněné stromy z krajiny postupně mizí. Nevyhnutelně tak ubývají stanoviště nezbytná pro přežití mnoha ohrožených organismů (Čížek a kol. 2016). Moderní ochrana přírody proto hledá cesty náhrady tradič-

Pařezení (coppicing), kácení na vysoký pařez

Pařezení patří k nejstarším způsobům obnovy porostů dřevin. Pařezy (často vyšší) byly ponechávány k zmlazení. Mnoho stávajících porostů na svažitých pozemcích, zejména tvořených dubem, habrem, ale i lípou a dalšími druhy, jsou bývalé, tzv. předržené pařežiny, kde bylo od pařezení upuštěno většinou po druhé světové válce. Pařezy, zejména vysoké, se rychle stávaly vhodným biotopem pro saproxylický hmyz a další organismy. Pařezení ve prospěch udržení populací ohrožených druhů doporučují certifikované metodiky MŽP (Čížek a kol. 2015 a 2016).

Kroužkování (girdling, ring-barking)

Kroužkování bylo používáno v minulosti zejména v souvislosti se získáváním dřeva. Hospodář nebo pastevec okroužkoval (osekal) borku kmene stromu a přerušil vodivá pletiva (floém) a počkal, až strom uschne. Poté suchou část skácel a využil jako palivo. Suché dřevo bylo lehčí a snadněji transportovatelné. Dodnes se s tímto způsobem „postupné těžby dřeva“ setkáme na Balkáně. V ČR je kroužkování prováděno zejména při likvidaci trnovníku akátu (Pergl 2014). V poslední době je místy využíváno i v lesních porostech (např. borových) při prořezávání ve snaze nezhoršit stabilitu porostu či při jejich přestavbě

BOX: Způsoby biotopových úprav dřevin

(Kozel 2010). V zahraničí se používá řadu let v doubravách i jiných typech lesa (Noel 1970, Ford et al. 2012, Percival a Smiley 2015).

Letnina, osekávání větví

V minulosti byl často nedostatek píce, zejména u drobných zemědělců a chalupníků. Získávali tedy krmivo z nejrůznějších zdrojů. Jedním z nich byla letnina a osekání větve i s listím, které se přímo zkrmovaly nebo sušily na zimu. Letnina je vysečený porost na pasekách tvořený ostružiníky, výmladky necílových dřevin, travinami, kapradorosty apod. Sklizeň letniny udržovala osluněné zmlazující pařezy a osekávání větví zvyšovalo osvětlení kmenů stromů a způsobovalo drobná poranění, iniciující tvorbu biotopů mrtvého dřeva.

Vrškové hospodaření (pollarding)

V kombinaci s pařezením nejběžnější způsob hospodaření v minulosti. Ořezávaly či osekávaly se vršky, výmladky, což bylo fyzicky snazší a udržitelné. Ne každý druh dřeviny však snáší opakované seřezávání (Krása 2015). Běžným typem vrškového hospodaření je i ořez výmladků („proutků“) vrb. Stromy při opakovaném ořezu reagují vznikem tzv. hlavy (viz např. hlavaté vrby), s četnými dutinami. Obdobou vrškového hospodaření je hlavový řez („řez na babku“) využívaný u tvarovaných dřevin v zahradních úpra-

vách a intravilánech např. u lip, jírovců, platanů apod. (Kolařík a kol. 2003).

Veteranizace

Veteranizace zahrnuje soubor opatření prováděných s cílem rychlejší tvorby mikrohabitátů (dutin, prasklin, plošek bez borky, zlomů apod.) důležitých pro osídlení saproxylickými a dalšími skupinami organismů na ně vázaných (Krása 2015, Bengtsson, Hedin, Niklasson 2012). Za veteranizaci lze považovat i kombinace výše uvedených metod, jako je například vrškové hospodaření nebo kroužkování. Protože může využití této metody znamenat zkrácení životnosti dřeviny, minimálně zhoršení stavu, je veteranizace využívána výjimečně v situacích, kdy chybí na prostorově omezené lokalitě výskytu ohroženého druhu generace dřevin, které by nahradily jedince v senescentním stádiu po jejich rozpadu. Hrozí tedy přerušování kontinuity existence biotopu. Pokud jde o izolovanou lokalitu výskytu ohrožených druhů, může být veteranizace potřebného množství exemplářů dřevin jediným prostředkem, jak výskyt druhů dlouhodobě zajistit. Protože izolované ostrůvky výskytu druhů vázaných na senescentní stadia stromů představují často zámecké parky a jiné památkové objekty zahradní tvorby, je nutná vždy pečlivá příprava, konzultace a shoda s památkovou péčí.

ních forem hospodaření s cílem udržet podmínky nezbytné pro příznivý vývoj populací jednotlivých ohrožených druhů a společenstev. Mezi takové postupy patří také řízená veteranizace a další typy zásahů na dřevinách, které umožňují urychlit tvorbu stanovišť vázaných na pokročilejší fáze vývoje (stárnutí a rozpadu) dřevin (popis jednotlivých způsobů blíže viz box). Vzhledem k míře ohrožení jednotlivých druhů vázaných na odumírající dřeviny (či jejich části – dutiny), jejich zpravidla pomalému vývoji a nízké populační dynamice (např. u tesařika obrovského, páchníka hnědého či roháče obecného s několikaletým vývojovým cyklem) a také vzhledem k nerovnoměrnému zastoupení „nástupnických“ dřevin v odpovídajícím stáří a stavu, je potřebné vytvářet biotopové podmínky s delším časovým výhledem a nelze se omezit pouze na konzervaci současného, často reziduálního stavu, kdy by po dožití a rozpadu, byť vhodně udržovaných dřevin, došlo také k zániku populací na ně vázaných druhů. Takový scénář bohužel v řadě případů hrozí a mnohdy

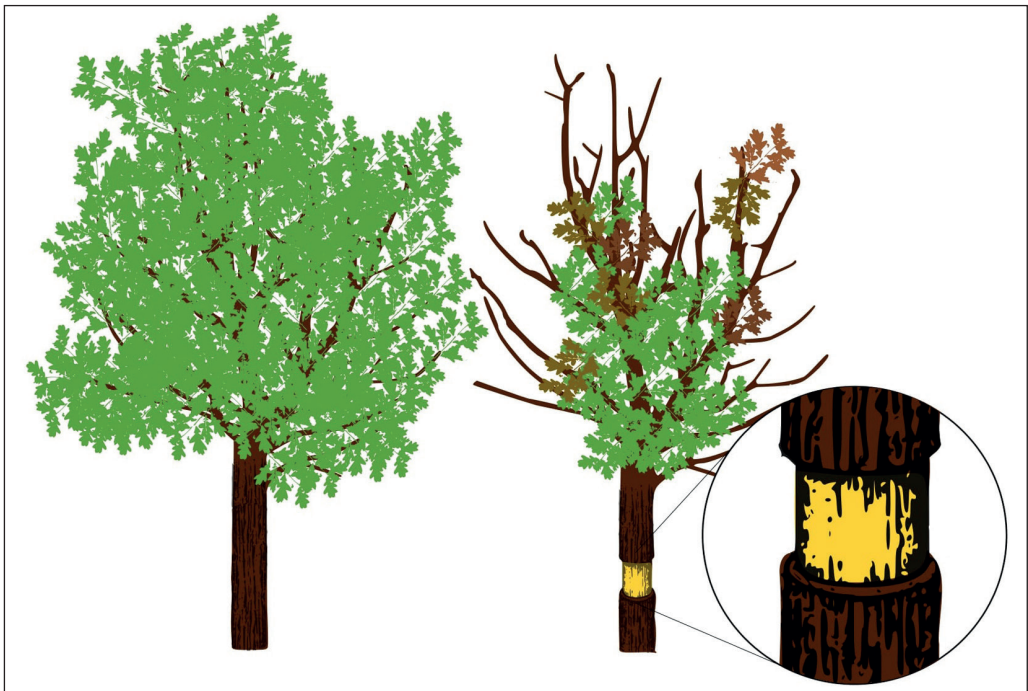
bude obtížné mu zabránit (např. v případě výskytu druhů vázaných na aleje apod. skupiny dřevin, z nichž některé jsou i součástí soustavy Natura 2000) – o to větší význam pak má realizace opatření v územích, kde je potenciál k dlouhodobému udržení příznivého stavu jednotlivých druhů a podmínek jejich stanovišť.

V mnoha státech jižní a západní Evropy se tradiční formy hospodaření částečně udržely dodnes; v jiných (např. severských) již řadu let probíhá jejich obnova z iniciativy ochrany přírody (Alexander 2012, Cavalli, Mason 2003, Speight 1989, Read 1996, Unrau a kol. 2018, Vignon, Orabi 2003).

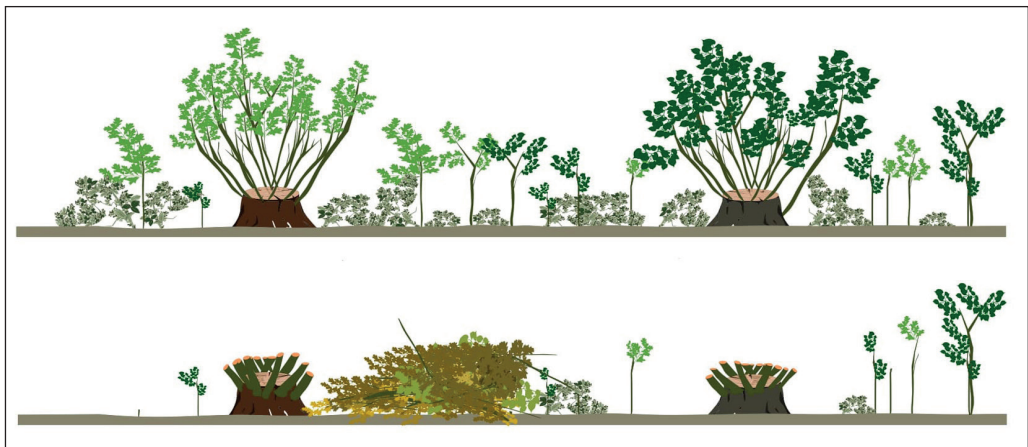
Vytváření biotopů není poškozováním dřevin

Zákonná omezení ochrany nelesní zeleně mají u nás základy již v prvorepublikovém okrašlovacím hnutí. Šlo o reakci na tehdejší až přílišnou exploataci krajiny (pastvou, ale i neregulovaným kácením dřevin) a cílem bylo co nejvíce ochranu dřevin posílit.

Současná zákonná úprava (od r. 1992 v § 7 odst. 1 zákona o ochraně přírody a krajiny) obecně zakazuje „poškozování a ničení“ dřevin. Zároveň zmocňuje MŽP, aby prováděcím právním předpisem vymezilo (konkretizovalo), které zásahy mají či mohou mít povahu „poškozování“ nebo „ničení“ dřevin, a je tedy nutné je považovat za „nedovolené“. Toto zmocnění logicky umožňuje vymezit druhy či případy takových zásahů také „negativně“, tedy stanovit, v jakých případech lze z legitimních důvodů dané zásahy považovat za dovolené. MŽP zohlednilo současné odborné poznatky a potřeby ochrany ohrožených druhů a v rámci vyhlášky č. 189/2013 Sb., o ochraně dřevin a povolování jejich kácení, stanovilo (konkrétně v § 2 odst. 2 vyhlášky), že „o nedovolený zásah se nejedná, pokud je prováděn za účelem zachování nebo zlepšení některé z funkcí dřeviny, v rámci péče o zvláště chráněný druh rostliny nebo živočicha, v rámci péče o zvláště chráněné území prováděné v souladu s plánem péče nebo zásadami péče anebo v rámci péče o evropsky významnou lokalitu nebo ptačí oblast prováděné v souladu se souhrnem doporučených opatření.“ Zatímco ve zvláště chráněných územích a obdobně v EVL či ptačích oblastech lze vycházet z plánovací dokumentace, tedy plánů péče nebo souhrnů doporučených opatření, neváže vyhláška „péči o zvláště chráněný druh rostliny nebo živočicha“ na žádnou další formální podmínku (a to ani na skutečnost, že by se v dané

Kroužkování (girdling, ring-barking) spočívá v odstranění borky po celém obvodu kmene stromu a přerušení vodivých pletiv (floému). Autor ilustrace Vladan Riedl

Letnina je hmota určená pro zkrmení hospodářskými zvířaty získaná vysečením porostu na pasekách a světlinách tvořeného ostružiníky, výmladky necílových dřevin, travinami, kapradorosty apod. Autor ilustrace Vladan Riedl

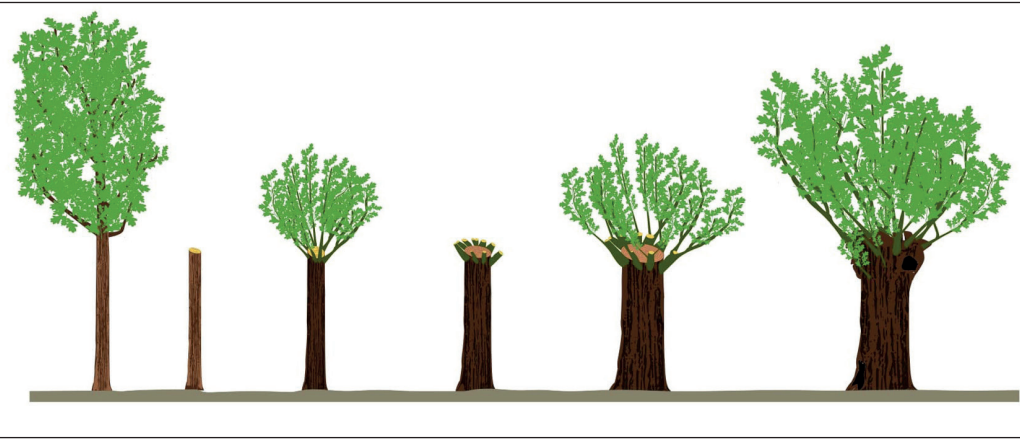
lokalitě měl cílový zvláště chráněný druh/druhy vyskytovat před realizací zásahu).

V případě zvláště chráněných druhů živočichů či rostlin je tak potřebné vycházet z odborných podkladů, kterými mohou být nejen záchranné programy či regionální akční plány, ale i další odborné návrhy péče formulované v rámci konkrétních projektů či opatření (viz dále). V každém jednotlivém případě je obecně třeba posoudit, zda je zachován právní princip proporcionality. Tedy jestli je zásah vhodný (objektivně způsobilý vytvořit podmínky umožňující posílení populace cílových druhů v dané lokalitě), potřebný (v dané lokalitě nejsou možná jiná, alternativní opatře-

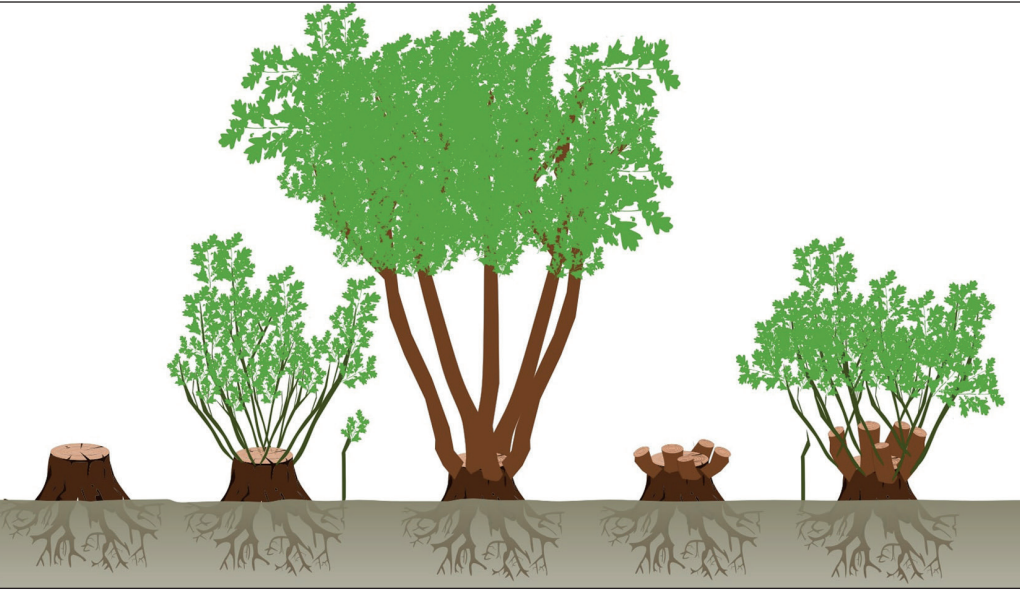
ní, která by umožnila dosáhnout v rámci péče o dané druhy srovnatelného cíle) a přiměřený. Odborné podklady pak tak měly poskytovat informace potřebné k zodpovězení těchto otázek. Samozřejmě je potřebné zásahy také vyhodnotit ve vztahu k dotčeným dřevinám – většinou bude možné považovat zájem na záchraně druhu za větší přínos než újmu vzniklou na běžných dřevinách, ale mohou existovat opačné situace (vzrůstem mimořádné exempláře dřevin, s vysokou kulturní hodnotou apod.). Pokud není iniciátorem opatření přímo orgán ochrany přírody, je vhodné, aby potřebnost a odbornost návrhu orgán ochrany přírody aproboval a iniciátor opatření měl jistotu, že zásahy nebudou kontrolními

Jedinec lípy srdčité dokáže díky pařezení přežít staletí. Pařez může dosahovat i 10 m v průměru a je vhodným biotopem pro řadu druhů. Snímek pochází z NPR Děvín. Foto Vladan Riedl

Vrškové hospodaření (pollarding) byl v kombinaci s pařezením nejběžnější způsob hospodaření v minulosti. Ořežávaly či osekávaly se vršky, výmladky dřevin. Autor ilustrace Vladan Riedl

Pařezení (coppicing) patří k nejstarším způsobům obnovy porostů dřevin. Pařezy (často vysoké) byly ponechávány k zmlazení. Autor ilustrace Vladan Riedl

orgány vyhodnoceny jako nežádoucí a nepřiměřené. Doporučit je tedy možné předjednání opatření s AOPK ČR jako odbornou organizací ochrany přírody a mimo území CHKO a národních parků s příslušným krajským úřadem, do jehož gesce spadá zvláštní druhová ochrana.

Nepodcenit přípravu projektu

Pokud opatření nevyplývá z plánovací dokumentace ochrany přírody (plán péče, souhrn doporučených opatření, záchranný program), je účelné zpracovat projekt, ze kterého bude patrný cíl realizace opatření, potřebnost a způsob sledování účinnosti. Je třeba také vyhodnotit, zda projekt nevyžaduje jiné posouzení a povolení (např. výjimky v ZCHÚ nebo s ohledem na přítomnost ZCHD) či zda dotčené dřeviny nepodléhají pa-

mátkové ochraně (např. v zámeckém parku). Z hlediska ochrany dřevin se k samotným zásahům prováděným v souladu s § 2 odst. 2 vyhlášky č. 189/2013 Sb. povolení nevydává (nejedná se o kácení), nicméně je vhodné o zásazích informovat místní obec, resp. vhodným způsobem i širší veřejnost tak, aby byla zajištěna potřebná akceptace. Pokud se jedná o dřeviny v památkově chráněném objektu, je vždy nutná dohoda s orgány památkové péče⁹⁾.

Projekt může vycházet z existujících odborných metodik, viz např. metodika AOPK ČR „Ochrana saproxylického hmyzu a opatření na jeho ochranu“ (Krása 2015) nebo „Metodika zajištění ochrany a lokality výskytu vybraných druhů brouků“ (Konvička a kol. 2017), v případě evropsky

významných, saproxylických druhů brouků pak z MŽP certifikovaných metodik pro tyto druhy (Čížek et al. 2015). V současné době se zpracovává standard „Péče o stromy jako biotop vzácných druhů organismů“ (Pešout, Štěrbá 2013). Jsou také vhodné konzultace se specialisty, protože může být potřebné modifikovat/zpřesnit doporučené postupy dle potřeb konkrétního druhu.

Nutná změna přístupu

Tak jak se mění užívání krajiny člověkem, musí se vyvíjet i nástroje soudobé ochrany přírody a krajiny. V tomto případě je zjevné, že konzervativní ochrana dřevin rostoucích mimo les a řada nástrojů ochrany lesa ještě z dob Rakouska-Uherska jsou v mnohém překonané. Je potřebné reagovat na současný stav a užívání krajiny, dopady změny klimatu, nové výzvy a aktuální poznatky.

Je také zřejmé, že naznačené biotopové úpravy dřevin bude vždy možné plánovaně realizovat z kapacitních a ekonomických důvodů jen ve velmi omezeném rozsahu a zejména v chráněných územích. Chráněná území však existenci mnoha druhů živočichů i při nejlepší péči nespasí. Je proto třeba tradiční formy využívání krajiny, které jsou ekonomicky realizovatelné zemědělci a lesníky, podporovat úpravou subvenčních nástrojů, případně i legislativou, aby mohly být realizovány mnohem plošněji. Pomoci zlepšit situaci může také environmentální osvěta informující o potřebě ponechávání neošetřených zlomů a jiných defektů neohrožujících stabilitu dřevin bez ošetření.

Poznámky:

⁹⁾ Příkladem území s koncentrovaným zájmem památkové péče a ochrany přírody, kde bylo třeba dohodnout způsoby péče o dřeviny (vč. ošetření senescentních stromů, obnovy porostů, zajištění kontinuity biotopů saproxylického hmyzu apod.) je hřebčín v Kladruzech nad Labem (Beneš a kol. 2018) či zámecký park ve Vlašimi (Hejda, Kříž, Pašek 2017).

Poděkování:

Za přečtení a připomínky k článku děkujeme Lukáši Čížkovi (EntÚ AV ČR), Davidu Čípovi (ČSOP), Evě Mazancové (MŽP), Radku Hejdovi a Vladanu Riedlovi (AOPK ČR).

Seznam použité literatury je připojen k webové verzi článku na www.casopis.ochranaprirody.cz

Vliv zábavní pyrotechniky a ohňostrojů na ptáky

Pavel Jaška, Jiří Sikora, Věra Sychrová

Ohňostroje vyvolávají napříč společnostmi smíšené pocity. Část populace ohňostroje a pyrotechniku vítá jako nevšední zábavu, druhá část vnímá takovou zábavu spíše negativně, a to z různých individuálních důvodů. Tento článek vznikl z aktuální

potřeby posoudit škodlivost zábavní pyrotechniky na volně žijící ptáky z pohledu jejich biologie a z potřeby zasadit konkrétní kauzy do legislativního rámce zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny („ZOPK“) v aktuálním znění.

Škodlivému vlivu ohňostrojů mohou být ptáci vystaveni i ve vzdálenosti nižších kilometrů od ohňostroje. Ilustrační foto. Foto Petr Lang

